

PROSTOR

27 [2019] 1 [57]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY OF
ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
[https://doi.org/
10.31522/p](https://doi.org/10.31522/p)
UDK | UDC 71/72
CODEN PORREV
27[2019] 1[57]
1-190
1-6 [2019]

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

36-49 **ALAN BRAUN**
TOMISLAV VIDOVIĆ
DUBRAVKO BAČIĆ

RUDARSKO-INDUSTRIJSKI SKLOP
POZZO LITTORIO PORED LABINA

JOŠ JEDNO OSTVARENJE GUSTAVA PULITZERA
FINALIJA U ISTRI

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
[HTTPS://DOI.ORG/10.31522/P.27.1\(57\).3](https://doi.org/10.31522/p.27.1(57).3)
UDK 725.41:622.3 G. PULITZER FINALI
(497.5 LABIN) "19"

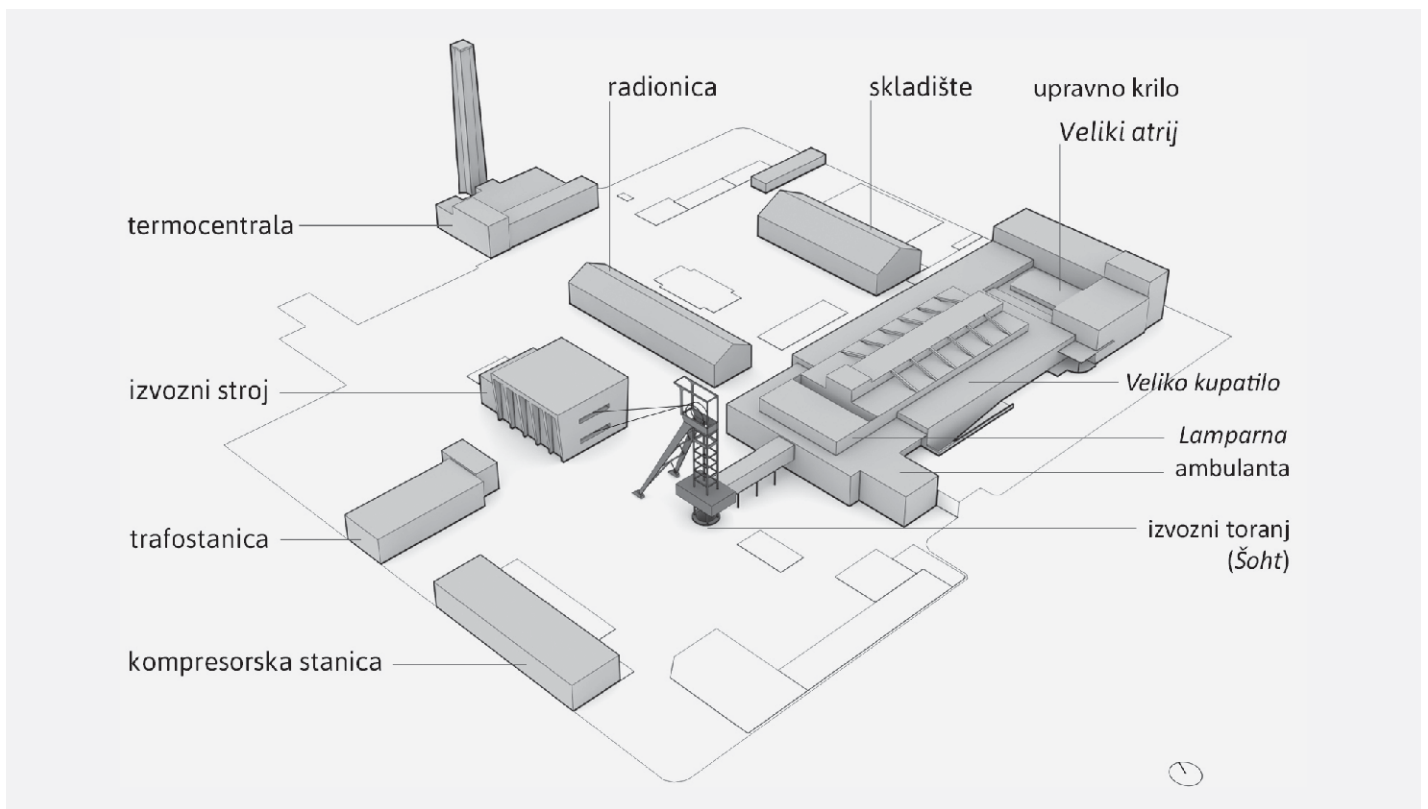
COAL-MINING PLANT *POZZO LITTORIO*
NEAR LABIN

UNKNOWN WORK OF GUSTAVO PULITZER FINALI
IN ISTRIA

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
[HTTPS://DOI.ORG/10.31522/P.27.1\(57\).3](https://doi.org/10.31522/p.27.1(57).3)
UDC 725.41:622.3 G. PULITZER FINALI
(497.5 LABIN) "19"

Af

SL. 1. PERSPEKTIVNI PRIKAZ RUDARSKO-INDUSTRIJSKOG SKLOPA S GRADEVINAMA I. GRADITELJSKE ETAPE (1939.-1942.)
 FIG. 1 BIRD'S-EYE VIEW OF THE COAL-MINING PLANT SHOWING BUILDINGS FROM THE 1ST PHASE (1939-1942)

ALAN BRAUN¹, TOMISLAV VIDOVIĆ¹, DUBRAVKO BAČIĆ¹

¹SVEUČILISTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

abraun@arhitekt.hr
tvidovic@arhitekt.hr
dbacic@arhitekt.hr

IZVORNI ZNAJSTVENI ČLANAK

[https://doi.org/10.31522/p.27.1\(57\)-3](https://doi.org/10.31522/p.27.1(57)-3)

UDK 725.41:622.3 G. PULITZER FINALI (497.5 LABIN) "19"

TEHNIČKE ZNAJSTOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04. – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE

I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 3. 5. 2019. / 17. 6. 2019.

¹UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
CROATIA – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

abraun@arhitekt.hr
tvidovic@arhitekt.hr
dbacic@arhitekt.hr

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

[https://doi.org/10.31522/p.27.1\(57\)-3](https://doi.org/10.31522/p.27.1(57)-3)

UDC 725.41:622.3 G. PULITZER FINALI (497.5 LABIN) "19"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04. – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE

AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 3. 5. 2019. / 17. 6. 2019.

RUDARSKO-INDUSTRIJSKI SKLOP *POZZO LITTORIO* PORED LABINA JOŠ JEDNO OSTVARENJE GUSTAVA PULITZERA FINALIJA U ISTRI

COAL-MINING PLANT *POZZO LITTORIO* NEAR LABIN UNKNOWN WORK OF GUSTAVO PULITZER FINALI IN ISTRIA

GUSTAVO PULITZER FINALI
INDUSTRIJSKA ARHITEKTURA
PIJACAL
PODLABIN
POZZO LITTORIO

GUSTAVO PULITZER FINALI
INDUSTRIAL ARCHITECTURE
PIJACAL
PODLABIN
POZZO LITTORIO

Rudarsko-industrijski sklop *Pozzo Littorio* izgrađen je u razdoblju 1939.-1942. godine, na vrhuncu međuratnoga gospodarskog razvoja labinskoga kraja. Za razliku od stambenog naselja *Pozzo Littorio d'Arsia* industrijski je sklop ostao posve neistražen. Stoga se u članku, na temelju sinteze poznatih i novih arhivskih izvora, utvrđuju slijed gradnje i arhitektonske odlike izvornih građevina sklopa, njihovi projektanti te mijene tijekom sedamdeset godina njihova postojanja.

Coal-mining plant *Pozzo Littorio* was built in the period between 1939 and 1942 at the peak of the most significant economic development of the area of Labin between the two world wars. Unlike the housing estate of *Pozzo Littorio d'Arsia*, the industrial complex has remained completely unexplored. Therefore the article establishes the building phases and architectural features of the original buildings of the complex, their designers as well as changes during the seventy years of their existence.

UVOD

INTRODUCTION

Rudarsko-industrijski sklop *Pozzo Littorio* povod je nastanku urbanističke cjeline Podlabina, izvorno *Pozzo Littorio d'Arsia*. Regulatornu osnovu rudarskog naselja i projekte svih stambenih i javnih građevina (1938.-1939.) izradio je talijanski arhitekt Eugenio Montuori 1938. godine, a izgradnja je uslijedila u razdoblju od 1939. do 1942. godine.¹ Novo naselje inaugurirano je 28. listopada 1942. godine, na 20. obljetnicu *Marsa na Rim*. Zasnovano je podno povijesne jezgre Labina², na zaravni gdje su se u prošlosti nalazili posjedi imućnijih labinskih obitelji, što je omogućilo primjenu ortogonalne urbane matrice te osiguralo neometani razvoj novog naselja u dolini podno staroga grada. Planirano je za više od 600 rudara i članova njihovih obitelji te za određeni broj nadzornika i činovnika, tj. za ukupno oko 3000 stanovnika.³

Glavni gradski trg oblikovan je po uzoru na rimske forume, a podijeljen je trijemom i različitim razinama partera na profani i sakralni dio: crkva sv. Franje Asiškog⁴ izgrađena je na povišenoj razini u odnosu na društvenu zonu s javnim sadržajima – gradskom upravom, kinom, sportskom dvoranom, poštom i drugim zgradama društvenog standarda. Prostorni akcenti trga jesu zvonik crkve u osi središnje ulice i masivni *Torre Littorio* na kući *Ceva*. Stambeni dio naselja podijeljen je na dijelove namijenjene stanovanju radnika, službenika, inženjera i rukovoditelja. U rubnim dijelovima naselja podignuti su stambeni

nizovi jednostavnih jednokatnica sa po četiri radnička (službenička) stana i pripadajućim vrtom, oblikovani plitkim kosim krovovima. Središnje dijelove naselja zauzimaju dvokatne višestambene zgrade modernističkog oblikovanja s ravnim krovovima. Za rukovoditelje i upravu izgrađene su dvojne kuće na bitno većim parcelama u zasebnoj četvrti (*Vilete*).⁵

Pozzo Littorio d'Arsia izgrađen je u razdoblju dotad najvećega gospodarskog i infrastrukturnog razvitka labinskoga rudarskog bazena⁶ koji kulminira 1930-ih godina gradnjom rudarskoga stambenog naselja *Arsia* (danas Raša) 1936.-1937. godine, i to prema regulatornoj osnovi (1935.) i arhitektonskim projektima (1935.-1937.) Gustava Pulitzera Finalija⁷, a potom i gradnjom industrijske infrastrukture (Sl. 3.): termoelektrane „Vlaska”⁸ (*Vlasca*) te potpunom rekonstrukcijom i tehnološkom modernizacijom separacije⁹ „Stalije” (*Stallie*) i luke Bršica (*Valpidocchio* ili *Valdivagna*). U slovenskom dijelu Istre *SAC Arsa* prvo postaje vlasnikom ugljenokopa Vremski Britof (Ti-

1 U razdoblju od 1939. do 1942. izvedene su sve građevine izuzev crkve (posvećena 28. kolovoza 1943.) i sjedišta osiguravajućeg društva *I.N.F.A.I.L [Istituto Nazionale Fascista per l'Assicurazione contro gli Infortuni sul Lavoro]*, dovršenog 1949. za potrebe srednje škole.

2 Povijesno-prostorni razvoj Labina odlikuje kontinuitet naseljavanja u trajanju od 4000 godina koji započinje prapovijesnom, a potom ilirskom gradinom povrh starogradskog brezuljka. Za razliku od brojnih drugih naselja Labin opstaje unatoč intenzivnim kasnoantičkim i rano-srednjovjekovnim političkim, gospodarskim, demografskim i kulturološkim mijenama. Srednjovjekovno i novovjekovno naselje karakterizira koncentrično širenje koje je uvjetovano konfiguracijom terena: četvrt *Gorica* kao jezgra naselja utvrđena je u 14. st., a u 16. stoljeću novim je zidinama opasana četvrt *Dolica*. Tijekom 18. i 19. st. grad se postupno širi na prostor pred zidinama (*Crc* ili *Borgo*). Svako proširenje postupno izmješta gradsko središte u novu četvrt. [*** 2005: 430]

3 Ortogonalna urbana matrica postavljena je u koordinatnom sustavu koji definiraju slojnice prirodnog terena i na njih okomito trasirana prometnica Rijeka-Pula (danas Ulica Zelenice). Lom u urbanoj strukturi rezultat je prilagodbe promjeni smjera prometnice, kao i promjena u topografiji terena (vidi Sl. 2.). Znacajke urbanizma i arhitekture stambenog dijela naselja u: MONTUORI, 1942.; SULJIC, 2005: 175-178.

4 Poslije posvećena Gospi Fatimskoj.

5 ARBUTINA 1997: 344; KARAĆ, 2012: 710; SULJIC, 2005: 176

6 Pregled rudarske djelatnosti labinskoga kraja u: VORANO, 1997.

7 Gustavo Pulitzer Finali (Trst, 1887. – Genova, 1967.) studirao je na Politehnici u Beču i diplomirao na Politehnici u Münchenu u klasi Theodora Fischera. Stručno djelovanje započeo je s arhitektom Ceasom u vlastitu uredu *S.T.U.A.R.D.* koji se bavio različitim arhitektonskim zadacima. Reputaciju stječe na projektima interijera stanova viših društvenih slojeva, opremanju hotela i oblikovanju namještaja. Početkom tridesetih godina prosloga stoljeća radi i u Londonu na opremanju dvorane hotela „Grosvenor” i na unutrašnjem uređenju tršćanskih broderskih tvrtki („Lloyd Triestino”, „Cosulich”). Izvan granica Italije Pulitzer se afirmirao ponajprije oblikovanjem interijera luksuznih putničkih brodova. Primjenom nacela *Gesamtkunstwerka* i smjelim konstruktivnim rješenjima njegova suradnika Nicole Costanzija ti su brodovi bili stalne putujuće izložbe moderne arhitekture (*Victoria*, 1931.,

stav), a 1935. godine osniva rudnik u Sečovlju (*Sicciole*).¹⁰ Valja spomenuti da istodobno, na drugom kraju Kraljevine Italije, u Sulcisu na Sardiniji, *Società Anonima Carbonifera Sarda* [*SAC Sarda*] – osnovana 1933., a od 1935. godine također podružnica *A.Ca.I* – osniva rudarska naselja Bacu Abis, Carboniju i Cortoghianu.¹¹ Sva navedena rudarska naselja pripadaju skupini novoosnovanih gradova, tzv. *Città di fondazione*.¹²

Investitor rudarsko-industrijskog sklopa bilo je poduzeće *Società Carbonifera Arsa* [*SAC Arsa*], utemeljeno 1919. godine, koje otkupom u dva navrata (1920. i 1924.) postaje vlasnikom rudnika i stambenih naselja u Krapanju (*Carpano*) i Štrmcu (*Stermazio*), te rudnika u Vinežu (*Vines*), dotad u vlasništvu *Trifailer Kohlenwerks-Gesellschaft*. Godine 1935. *SAC Arsa* postaje podružnicom *Azienda Carboni Italiani (A.Ca.I)*, poduzeća osnovanog iste godine s ciljem povećanja proizvodnje kamenog ugljena, te koordinacije istraživačkih, proizvodnih i razvojnih ugljenokopnih

Oceania, 1933., *Calitea*, 1933., *Conte Rosso*, 1935., *Vega*, 1938., *Andrea Doria*, 1938.-1940). Nakon realizacija novih rudarskih gradova Rase i Carbonije, gdje mu se ukazala rijetka projektantska prilika ostvariti viziju cijeloga grada, Pulitzer Finali 1939. godine s obitelji odlazi u SAD, gdje ostaje do 1947. Po povratku u Italiju djeluje u Genovi od 1949. i uglavnom projektira višestambene zgrade. [RADOVIC MAHEČIĆ, 2000: 113-126; RADOVIC MAHEČIĆ, 2007: 455-460; KRECIĆ, 2012.]

8 FRANKOVIĆ, ŠKOPAC, 2014: 681-696

9 Separacija je postrojenje u kojem se obavlja odvajanje i čišćenje rude od zemlje i kamena, prerada na potrebne frakcije, završno pranje te skladištenje, kao i priprema za transport.

10 RATKAJEĆ, 2012: 132-134

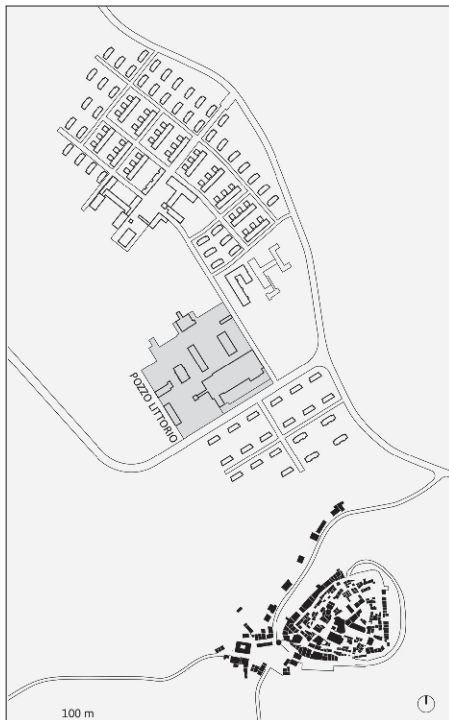
11 PEGHIN, SANNA, 2009.

12 Termin *Città di fondazione* skupni je naziv za novoosnovane gradove u Italiji tijekom međuratnog razdoblja. Često se netočno navodi da je osnovano ukupno 12 novih gradova, na što upozorava PENNACCHI, 2002: 162-163. U istom radu autor objavljuje potpun popis novoosnovanih gradova.

13 ARBUTINA, 1997: 321-356; TOMASELLA, 1998: 87-99; KRANIČEVIĆ, 1999: 1-24; JAKOPEĆ, 2005: 140-146; JAKOVIĆ, 2005: 147-154; SULJIĆ, 2005: 173-180; CANALI, 2006: 225-275; CANALI, 2007: 200-213; ĐILAS, 2007: 455-460; MILEVOJ, 2007: 97-113; TOMASELLA, 2007: 8; MILEVOJ, 2011: 58-60; *** 2011: 161-166; KARAC, 2012: 709-711

14 Konzervatorska studija Podlabin prvo je istraživanje koje donosi opće podatke o građevinama rudarsko-industrijskog sklopa. [*** 2004.]

15 Eugenio Montuori (Pesaro, 1907. – Rim, 1982.) diplomirao je 1932. g. na Arhitektonskom fakultetu rimske *La Sapienze*. Uz Podlabin njegove su najznačajnije međuratne realizacije regulatorne osnove Sabaudije (1933.-36., s G. Cancellotti, L. Piccinato i A. Scalpelli) i proširenja Carbonije (1940.-42., s I. Guidi i C. Valle) te *Palazzo delle Scienze* u Rimu (1939.-43., s L. Brusa, G. Cancellotti i A. Scalpelli). S Leom Calinijem osniva *Studio Calini e Montuori* 1943. koji se isprva bavi poslijeratnom obnovom Italije. Djelovanje ureda obilježeno je postupnim napuštanjem postavki racionalističke arhitekture i prihvaćanjem internacionalnog stila, iako se natruhe ranijeg oblikovnog repertoara naziru u vjerojatno najznačajnijem djelu – željezničkom kolodvoru *Termini* u Rimu (1948.-50., s M. Castellazzi, V. Fadigati, A. Pintonello i A. Vitellozzi). Tijekom 1960-ih godina poslovanje ureda širi se izvan Italije – značajna je izgradnja grada Trombaya u Indiji (1960.-77.). [*** 2007.]

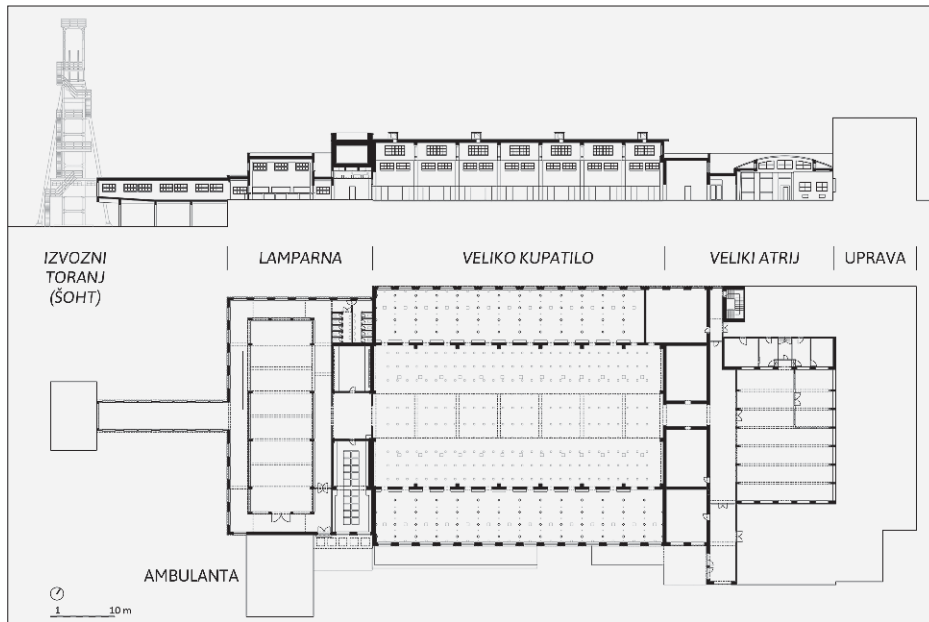

SL. 2. PROSTORNI ODNOS URBANIH MATRICA POVIJESNE JEZGRE LABINA I POZZO LITTORIO D'ARSA
FIG. 2 SPATIAL RELATIONSHIP OF LABIN'S HISTORIC CORE AND POZZO LITTORIO D'ARSA

SL. 3. KARTA LABINSKOGA RUDARSKOG BAZENA
FIG. 3 LAYOUT OF THE LABIN COAL-MINING REGION

aktivnosti. Državni monopol nad proizvodnjom kamenog ugljena posebnu je važnost stekao usvajanjem politike privredne samodostatnosti (autarkije) 1936. godine, tj. nastojanjem da se što veći dio talijanske potražnje namiri vlastitim sirovinama i proizvodnjom. Kameni ugljen ubrajao se među rijetke sirovine koje je Italija posjedovala, a najveći je korisnik bila ratna mornarica. Jedinu eksploatacijski isplative količine nalazile su se u Istri i na Sardiniji. Iako je investitor podlabinškoga rudarsko-industrijskog sklopa bila *SAC Arsa*, investitor stambenog dijela naselja bila je druga podružnica *A.Ca.I* – *Istituto Fascista per le Case Popolari dell'A.Ca.I* (ICP dell'A.Ca.I).

Urbanistička cjelina *Pozzo Littorio d'Arsia* bila je dosad predmetom nekoliko istraživanja, znanstvenih članaka i drugih publiciranih radova¹³ koji su pretežito bili usredotočeni na analizu urbane matrice naselja i arhitektonsku tipologiju građevina s obzirom na odrednice talijanskog racionalizma, dok se arhitektura rudarsko-industrijskog sklopa spominje tek usputno, ako i toliko.¹⁴ Posebno je važno spomenuti da se ni u jednom od dosad publiciranih istraživanja ne navode pouzdani podatci o autorstvu i vremenu izgradnje dijelova podlabinškoga rudarsko-industrijskog sklopa, pa je tako autorstvo implicitno pripisivano arhitektu ostatka naselja – Eugeniju Montuoriju.¹⁵ Međutim, u dobro očuvanoj Montuorijevoj arhivi, koju čuva njegova obitelj u Rimu, ne postoji arhitektonska doku-

SL. 4. GRAFIČKA REKONSTRUKCIJA IZVORNOG TLOCRTA PRIZEMLJA I UZDUŽNOG PRESJEKA SREDIŠNJE ZGRADE
FIG. 4 ORIGINAL GROUND FLOOR PLAN AND LONGITUDINAL SECTION OF THE CENTRAL BUILDING, GRAPHIC RECONSTRUCTION

mentacija niti druga grada vezana za podlabinški rudarsko-industrijski sklop.¹⁶

GRAĐEVINE RUDARSKO-INDUSTRIJSKOG SKLOPA U PODLABINU

THE BUILDINGS OF THE COAL-MINING PLANT IN PODLABIN

Rudarsko-industrijski sklop smješten je u južnoj polovici naselja i prostorno odvaja stambenu četvrt rudara od stambene četvrti namijenjene upravi rudnika. Građevine sklopa ortogonalno su raspoređene oko izvoznog tornja (Sl. 1.): južno kompresorska stanica i trafostanica, zapadno zgrada izvoznog stroja, te sjeverno središnja zgrada koju čine upravno krilo, *Veliki atrij*, *Veliko kupatilo*, *Lamparna*, kemijski laboratorij, elektroradionica, prostor strojne obrade i skladište te ambulanta s mrtvačnicom. Zapadno od središnje zgrade nalaze se radionica i skladište, a na krajnjem zapadu sklopa – termocentrala.

Središnja zgrada rudarsko-industrijskog sklopa funkcionalno je koncipirana nizanjem sadržaja duž uzdužne osi koja predstavlja pripremu rudara za ulazak u rudnik: *Veliki atrij* – *Veliko kupatilo* – *Lamparna* – izvozni toranj (Sl. 4.).

Veliki atrij je salter-hala tlocrtnih mjera 15×20 m i visine 7 m gdje su rudari regulirali svoj radni odnos, bolovanja, godišnje odmore i primali plaću. Projektni naziv dobila je po bačvastom svodu iz staklenih opeka koje propuštaju prirodnu svjetlost u unutrašnjost, a do danas se ustalio naziv *Mramorna dvorana*.

Veliko kupatilo skupni je naziv za garderobu i sanitarije rudara. Sastoji se od središnje dvo-

rane (garderobe) i bočnih nižih krila unutar kojih su se nalazili tuševi. Središnju dvoranu odlikuje kako dojmjljiva prostornost (45×22 m, 6-9 m visine) tako i zanimljivo rješenje nosive konstrukcije: šest okvirnih armiranobetonskih nosača svojom su visinom omogućili formiranje bazilikalnog presjeka te tako osigurali optimalnu prirodnu rasvjetu i ventilaciju unutrašnjosti. Garderoba rudara imala je sustav podiznih lanaca na kojima su rudari ostavljali svoju odjeću (Sl. 5.). Na taj se način štedio prostor i omogućavalo brze sušenje mokre rudarske odjeće. U suterenu sjevernoga bočnog krila nalazili su se kemijski laboratorij i elektroradionica s izdvojenim ulazima na sjevernom pročelju građevine.

Lamparna je dio sklopa u kojem su rudari, prilikom ulaska i izlaska iz rudnika, uzimali odnosno vraćali rudarske svjetiljke i kacige. To je bilo mjesto na kojem se vodila evidencija njihova boravka u rudniku i gdje su se punile svjetiljke. Sastoji se od središnje dvorane dimenzija 9×30 m, visine 6 m, koja je služila za pohranu i punjenje svjetiljki, te jednoetažnog ophoda u kojem su rudari čekali na red za dodjelu opreme. Prostornu cezur *Lamparne* i *Velikog kupatila* tvorila je zona sa sanitarijama, te garderobama i tuš-kabinama za nadzornike rudnika. Ovi su prostori izvorno bili dvoetažne visine, s prirodnim osvjetljenjem u gornjoj zoni. U središtu tog dijela kompleksa nalazio se spojni hodnik između *Velikog kupatila* i *Lamparne*, a iznad njega vodosprema kapaciteta 90 m³. U suterenu *Lamparne* nalazio se prostor strojne obrade i skladište s ulazima na zapadnom pročelju.

Izvozni toranj je skela ukupne visine 32,5 m kojom se, pomoću izvoznih koseva, izvozila ruda te obavljao prijevoz rudara u i iz rudnika. Izveden iz valjanih čeličnih profila, s jednostranim kosim potpornjima i jednoetažnim smještajem užnica, toranj konstruktivno pripada tipu *Dörner*¹⁷, nazvanom po građevinskom inženjeru Johannesu Dörneru koji je osmislio takav tip tornja 1928. godine za okno „Arnold” ugljenokopa „Robert Müser” pokraj Bochuma (Njemačka). S obzirom na vrijeme gradnje rudarsko-industrijskog sklo-

SL. 5. UNUTRAŠNOST SREDIŠNJE DVORANE VELIKOG KUPATILO – GARDEROBA RUDARA
FIG. 5 CENTRAL HALL OF THE GRAND BATH MINERS' WARDROBE, INTERIOR

¹⁶ Archivio Eugenio Montuori – Inventario, 2011.

¹⁷ SCHÖNBERG, 1971.

¹⁸ Niskop je kosí jamski hodnik opremljen tračnicama i vagonetima, a povezuje površinu i podzemni dio rudnika ili međusobno povezuje horizonte. Analogno – okno je vertikalni, a horizont horizontalni jamski hodnik.

¹⁹ HR-HDA-365 (fond Republički zavod za društveno planiranje SRH), kutija 136, inv. br. 969, „Primopredajni zapisnik o predaji dužnosti direktora u Rasi” (1951.), str. 15.

²⁰ *** 1937.b

²¹ Dosadašnja istraživanja nisu suglasna o godini završetka iskopa rudarskog okna: Konzervatorska studija Podlabina navodi 1935., a Đilas 1937. godinu [ĐILAS, 2007: 455], pri čemu u oba slučaja nisu navedeni izvori podatka. Canali navodi 1939. godinu [CANALI, 2006: 262], pogresno interpretirajući novinski članak [*** 1939.a.]. Točno je da

pa *Pozzo Littorio*, radilo se o primjeni tehničko-tehnološkog rješenja izvoznog tornja nove generacije koji je korišten od početka 30-ih do kraja 50-ih godina 20. stoljeća. Za istaknuti je da se odvozište iskopane rude nije nalazilo – kako je to inače bilo uobičajeno – u podnožju tornja (218 m nadmorske visine), već je ruda, putem 8. horizonta (52 m nadmorske visine), eksploatirana kroz niskop¹⁸, „Krapan” uskotračnom željeznicom do separacije „Štalije” i izvožena preko luke Bršića u raškom zaljevu.¹⁹ Na taj je način također eksploatirana i prevozna ruda „Vineža” i „Štrmca” jer su svi rudnici labinskog bazena podzemno povezani (Sl. 6.).

Neposredno uz izvozni toranj nalazi se zgrada izvoznog stroja. Nosivu konstrukciju čini šest ravninskih okvirnih armiranobetonskih nosača kojih su stupovi istaknuti iz ravnine zida na istočnom i zapadnom pročelju. Zidovi su opečni, a na južnom pročelju nalaze se dva izdužena pravokutna otvora kroz koje je uzad izvoznog stroja spojena s koloturama izvoznog tornja. Zahvaljujući plasticitetu pročelja, ova građevina, uz središnju zgradu i termocentralu, predstavlja arhitektonski posebno vrijedno ostvarenje unutar rudarsko-industrijskog sklopa.

Ostale građevine sklopa (kompresorska stanica, trafostanica, radionica i skladište) standardna su ostvarenja onovremene industrijske arhitekture.

GRADNJA SKLOPA 1939.-1942.

BUILDING OF THE COMPLEX 1939-1942

Geološki istražni radovi poduzeti u podnožju povijesne jezgre Labina uz cestu prema Rijeci i Pulji privedeni su kraju u svibnju 1937. godine, i to s povoljnim nalazima. Tada je uprava SAC Arse donijela odluku o uspostavi novoga rudarskog okna²⁰, kojeg je iskop počeo krajem iste godine, a većim je dijelom dovršen do svibnja 1938.²¹ Razlog formiranja novog okna podno Labina bila je nedostatna prometna protočnost postojećih niskopa u Raši i Krapnju s obzirom na prolaznu količinu eksploatiranog materijala i zaposlene radne snage.²²

je završetak iskopa okna prvotno bio predviđen 1939. godine [*** 1938.a], ali puna dubina od 700 metara postignuta je tek krajem 1940. godine [*** 1941.a].

22 *** 1938.b

23 *** 1938.c

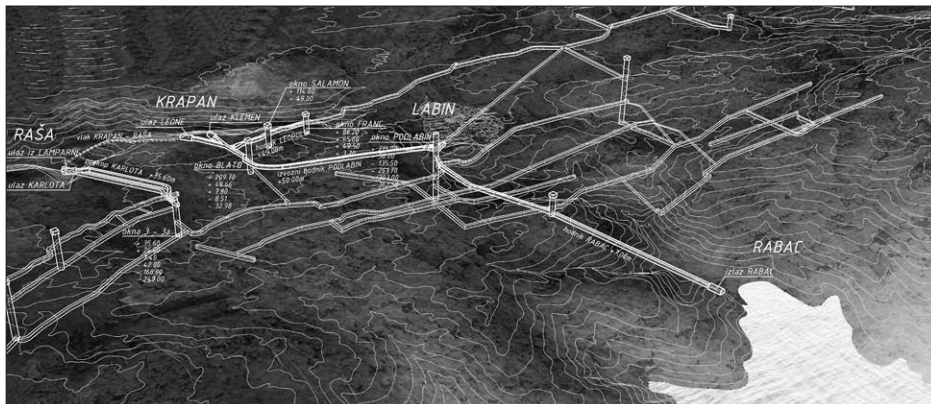
24 HR-DAPA-649 (fond Istarski ugljenokopi „Rasa” 1870/1945 [1946/1949]), Spisi (serija B), kutija 247, dopis koji je direkciji radova SAC Arse uputila S.A.C. 13. travnja 1940.

25 *** 1939.b

26 *** 1940.a

27 HR-DAPA-649, Spisi (serija B), kutija 247, dopis koji je direkciji radova SAC Arse uputila S.A.C. 13.4.1940.

28 HR-DAPA-649, Spisi (serija B), kutija 247, dopis koji je S.A.C.-u uputila direkcija radova SAC Arse 29.7.1940.

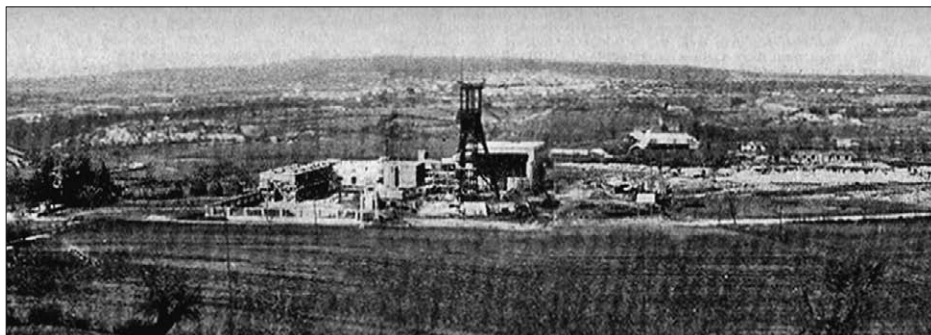
SL 6. SHEMATSKI PRIKAZ PODZEMNOG SUSTAVA UGLJENOKOPA LABINSKOG BAZENA I ULAZNO-IZLAZNIH OKANA

FIG. 6 UNDERGROUND SYSTEM OF THE LABIN REGION COAL-MINES, WITH ENTRY AND EXIT SHAFTS, SCHEMATIC LAYOUT

ge.²² Iako je prvotno početak gradnje podlabinskoga rudarsko-industrijskog sklopa i naselja bio planiran za proljeće 1939. godine²³, ugovor s izvođačem *Società Adriatica di Costruzioni (S.A.C.)* iz Trsta sklopljen je u svibnju iste godine²⁴, a izvedba je počela tek 6. studenoga 1939. svečanim polaganjem kamena temeljca²⁵ i gradnjom zgrade izvoznog stroja uz već izvedeni izvozni toranj (Sl. 8.). Gotovo pet mjeseci nakon početka radova torinski dnevnik „Gazzetta del Popolo” na naslovnici izdanja od 31. ožujka 1940. objavljuje tekst o utemeljenju novoga rudarskog grada popraćen fotografijom (Sl. 7.) na kojoj se, uz izvozni toranj i zgradu izvoznog stroja još uvijek u gradnji, vide dovršene građevine kompresorske stanice i trafostanice.²⁶ Izvedba zgrada radionice i skladišta započele su u travnju ili svibnju iste godine²⁷, a isto se može pretpostaviti i za središnju zgradu. S obzirom na njenu veličinu, građenje je napredovalo u etapama, i to na način da se krenulo od zapadnih dijelova građevine neposredno uz izvozni toranj – *Lamparne* i ambulante (Sl. 9.). U dopisu izvođaču iz srpnja 1940. SAC Arsa moli da se ubrzaju radovi na *Lamparni* tako da bude dovršena do sredine rujna iste godine te predlaže da je radnu snagu i potrebni materijal moguće namaknuti odgodom izvedbe nekih drugih građevina, primjerice termocentrale.²⁸ Rok očito nije ispoštovan jer se u kasnijem dopisu s kraja listopada navodi da *Lamparna* mora biti u funkciji do 16. stude-

SL 7. FOTOGRAFIJA RUDARSKO-INDUSTRIJSKOG SKLOPA U GRADNJI, OBJAVLJENA U „GAZZETTA DEL POPOLO”

FIG. 7 COAL-MINING PLANT DURING CONSTRUCTION, A PHOTO PUBLISHED IN “GAZZETA DEL POPOLO”

Sl. 8. RAZGLEDNICA ALBONA – PANORAMA CON POZZO LITTORIO DI ARSIA (1939.)

FIG. 8 LABIN WITH POZZO LITTORIO DI ARSIA, POSTCARD (1939)

Sl. 9. RAZGLEDNICA NUOVO PAESE DI POZZO LITTORIO DI ARSIA (1941.)

FIG. 9 NEW LANDSCAPE OF THE POZZO LITTORIO DI ARSIA, POSTCARD (1941)

noga 1940. godine.²⁹ Izgradnja je svakako završena krajem 1940. ili početkom 1941. godine, jer fotografije na razglednicama iz 1941. godine prikazuju dovršenu *Lamparnu*, ambulantu, građevine radionica i skladišta, te početak gradnje *Velikog kupatila* (Sl. 10.).

Slijedom navedenoga može se zaključiti da je gradnja rudarsko-industrijskog sklopa započela izvedbom izvoznog tornja, koji je, kao prva građevina rudarsko-industrijskog sklopa i naselja, izgrađen vjerojatno tijekom iskopa većih dubina okna 1938. ili 1939. godine. Potom je uslijedio početak gradnje izvoznog stroja te kompresorske stanice i trafostanice, koje su dovršene do proljeća 1940. godine, nakon čega se nastavlja s gradnjom zgrade izvoznog stroja i započinje s izvedbom *Lamparne*, ambulante, radionica i skladišta. U trenutku kada rudnik započinje s radom svečanim puštanjem u pogon izvoznog stroja 28. listopada 1940., *Lamparna* je vjerojatno gotovo dovršena.³⁰ Gradnja *Velikog kupatila* započinje najranije krajem 1940. godine, jer tada SAC Arsa traži ponude od izvođača. Ratne prilike očito sve više usporavaju dinamiku gradnje, poteškoće u nabavci građevinskih

materijala bile su svakodnevice pa je rok završetka gradnje ostatka sklopa pomaknut na listopad 1941. godine. U međuvremenu je privredena kraju gradnja stambenih građevina.³¹ Ni novi rok očito nije bio ispostovan jer su u ljeto iste godine neki sadržaji još uvijek bili privizorno udomljeni.³² Kako su sve proizvodne građevine izgrađene do inauguracije okna u listopadu 1940., očito se privremeni smještaj odnosio na garderobe i sanitarije rudara te urede uprave. Inauguracija naselja uslijedila je tek 28. kolovoza 1942. godine³³ pa je do tada (ili nešto ranije) svakako bila dovršena cijela središnja zgrada, zajedno s termocentralom. Stoga je opravdano zaključiti da iako ratna zbivanja nisu smanjila opseg cjelokupnog projekta, znatno su usporila njegovo ostvarenje.

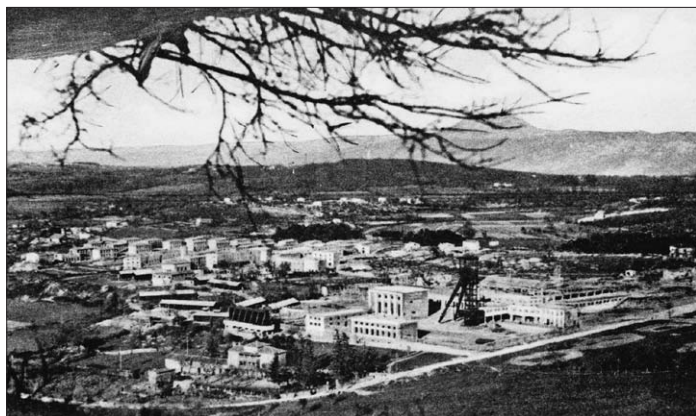
ISTRAŽIVANJE AUTORSTVA

RESEARCHING THE AUTHORSHIP

Autor(i) pojedinih građevina rudarsko-industrijskog sklopa ostali su do danas nepoznati, čemu je glavni razlog nestanak izvorne arhitektonske dokumentacije³⁴, kao i izostanak

Sl. 10. RAZGLEDNICA POZZO LITTORIO VEDUTO DA ALBONA (1941.)

FIG. 10 POZZO LITTORIO DI ARSIA AS SEEN FROM LABIN, POSTCARD (1941)

²⁹ HR-DAPA-649, Spisi (serija B), kutija 247, dopis koji je *Società Italiana Checchin* uputila SAC Arsa 31.10.1940.

³⁰ *** 1940.b

³¹ U članku objavljenom 2. siječnja 1941. g., *Corriere Istriano* izvještava o skorom useljenju u 603 nova stana. [*** 1941.a]

³² *** 1941.b

³³ *** 1942.a; *** 1942.b

³⁴ U Državnom arhivu u Pazinu očuvan je velik broj projekata za regulatornu osnovu i pojedine građevine Rase, ali o Podlabinu gotovo ništa. Arhiv Eugenio Montuorija sadrži opsežnu arhitektonsku dokumentaciju stambenih i javnih zgrada, ali ne i industrijskih građevina Podlabina (Archivio Eugenio Montuori – Inventario, 2011).

³⁵ Archivio Eugenio Montuori – Inventario, 2011.

³⁶ SAC Arsa je prvotno poduzeću A.Ca.I iznajmljivala tehničku opremu za potrebe dubinskih busenja ili je na njen zahtjev sama provodila busenja. Poslije i SAC Arsa i SAC Sarda stječu znatnu autonomiju u poslovanju, dok se

pouzdanih informacija u onodobnom tisku i drugim izdanjima. Iako je Eugenio Montuori autor regulacijskog plana naselja, kao i arhitekture stambenih i javnih građevina *Pozzo Littorija d'Arsia* (pa mu je automatizmom pripisivano i autorstvo rudarsko-industrijskog sklopa), izvjesnije je da je projekt glavnine industrijskog postrojenja izrađen u nekom drugom projektantskom uredu. Tvrdnja se može potkrijepiti s nekoliko činjenica: prvo, u razmjerno dobro očuvanoj Montuorijevoj arhivi ne postoji grafički ili pisani materijal koji bi potvrdio njegovo autorstvo rudarsko-industrijskog sklopa.³⁵ Drugo, investitor stambenog dijela naselja bio je *ICP dell'A.Ca.I.* a industrijskih postrojenja *SAC Arsa*, pa su i projekti mogli biti naručeni od različitih arhitektonskih ureda, iako su oba poduzeca bila podružnice *A.Ca.I.*³⁶ Primjerice, sličan je slučaj bio i u Carboniji: Pulitzer Finali, Giudi, Valle, Montuori i dr. izradili su regulacijski plan te projektirali stambene i javne građevine i prostore, ali autori industrijskih postrojenja nisu poznati.³⁷ Treće i možda najindikativnije, sačuvana su i tri varijantna, nepotpisana, a grafički drukcije obrađena od Montuorijevih, nacrti rudarsko-industrijskog sklopa izrađena 1938. u Raši; nastala, dakle, nešto ranije ili istovremeno dok Montuori u Rimu razrađuje regulacijski plan za *Pozzo Littorio d'Arsia*.³⁸ Buduci da je razlog nastanka naselja bilo formiranje rudarskog okna, logično je da su smještaj, veličina i potrebe rudarsko-industrijskog sklopa bile nadređene smještaju i planimetriji naselja, odnosno da je razradi regulacijskog plana morala prethoditi prostorna artikulacija industrijske cjeline. Uostalom, u jednoj od varijanti regulacijskog plana Montuori shematski prikazuje tlocrtno gabarite rudarsko-industrijskog sklopa upravo onako kako su izvedeni (Sl. 11.), kao i izvedeno rješenje izvoznog stroja, kompresorske stanice i trafostanice na maketi regulacijskog plana izrađenoj 1940. godine (Sl. 12.) – dakle, nakon što su te građevine dovršene.

krovno poduzeće usredotocuje ponajviše na strategiju razvoja, koordinaciju aktivnosti te izgradnju rudarskih stambenih naselja, i to putem novoosnovane podružnice *Istituto fascista per le Case Popolari dell'A.Ca.I.* (od 1938.). *SAC Arsa* bila je vlasnica samo industrijskih pogona, a za stambene je zgrade imala ugovor o najmu s *A.Ca.I.* pa se morala brinuti o njihovom tekucem i izvanrednom održavanju. [HR-HDA-365, kutija 187, inv. br. 1183, Centralna direkcija za ugljen IUR, Revalorizacija, 1950, „Procjena preuzete imovine prema bilancama i dokumentima talij. društva *Arsa*“, sastavili Zvonimir Jandrišić i Josip Mucko, 24.8.1949., radni materijal]

37 PEGHIN, SANNA, 2009: 243

38 HR-DAPA-649, Spisi (serija B), kutija 284. Ni jedan od planova u konačnici nije ostvaren.

39 Giulio Milo obavljao je dužnost zamjenika voditelja gradnje Rase ing. Enrica Ceppija. Nakon što potonji odlazi u Rim na celo *ICP dell'A.Ca.I.* 1938. godine, Milo preuzima njegovu dužnost u sklopu koje vodi gradnju i *Pozzo Littorija d'Arsia*. [KRECIĆ, 2012: 91]

U Državnom arhivu u Pazinu sačuvana je preписка između *SAC Arse* i sudionika u gradnji rudarsko-industrijskog sklopa. Između ostalog u toj je korespondenciji identificirano i šest dosad nepoznatih i neobjavljenih dopisa između voditelja gradnje industrijskog sklopa Giulija Mila³⁹ i suradnika Gustava Pulitzer Finalija koji nedvojbeno potvrđuju da je njegov ured *Studio d'architettura e decorazione* [*S.T.U.A.R.D.*] izradio nacрте za središnju zgradu podlabinskoga industrijskog sklopa. Prvo od pisama, datirano 20. veljače 1940. godine, dostavnica je četiriju primjeraka projekta: Pulitzerov suradnik Zorko Lah (*Albino Lacchi*) navodi kako salju četiri primjerka projekta *Velikog kupatila* i upravne zgrade u

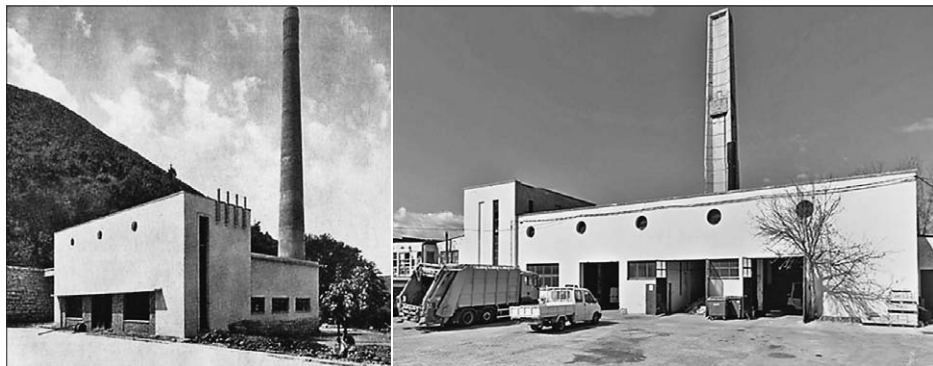
Sl. 11. REGULATORNA OSNOVA *POZZO ALBONA*, EUGENIO MONTUORI, 1938.

FIG. 11 *POZZO ALBONA* URBAN DEVELOPMENT PLAN, EUGENIO MONTUORI, 1938

Sl. 12. MAKETA REGULATORNE OSNOVE *POZZO ALBONA*, EUGENIO MONTUORI, 1940.

FIG. 12 *POZZO ALBONA*, PHYSICAL MODEL OF THE URBAN PLAN LAYOUT, EUGENIO MONTUORI, 1940

SL. 13. TERMOCENTRALE U RAŠI (LIJEVO) I PODLABINU (DESNO)

FIG. 13 THERMAL POWER PLANTS IN RASA (LEFT) AND PODLABIN (RIGHT)

Podlabinu, a sutradan će dostaviti i perspektivni prikaz *Velikog atrija*. Nadalje traži podatke o armiranobetonskoj konstrukciji atrija te pita je li potrebno poslati karakteristične detalje za krilo zgrade u kojem je smještena uprava.⁴⁰

Osim ispostave privremene situacije od strane projektanata, kasnija se prepiska uglavnom odnosi na dostavu novih primjeraka izvedbenog projekta. Tako uprava SAC Arsa moli dostavu novih primjeraka projekta 28. rujna 1940. godine kako bi izvođači radova mogli izraditi svoje ponude, a molbu za određene nacрте ponavlja 6. studenoga. S.T.U.A.R.D. potom šalje primjerke projekta 9. studenoga⁴¹, po čemu se zaključuje da je gradnja *Velikog kupatila*, *Velikog atrija* i upravne zgrade morala početi krajem 1940. ili najkasnije početkom 1941. godine, a – kako je već utvrđeno – dovršena je tek ususret inauguraciji naselja u listopadu 1942. godine.

Iako je nesporno da je S.T.U.A.R.D. izradio nacрте za središnju zgradu, ostaje pitanje kvalitativnog i kvantitativnog udjela samog Pulitzer Finalija u projektu. Finali, naime, 1939. godine odlazi s obitelji u SAD kako bi radio na talijanskom paviljonu za Svjetsku izložbu u New Yorku, održanoj 1939.-1940. godine. Vođenje ureda prepušta svojim dotadašnjim suradnicima – Zorku Lahu⁴², Franji Kosovelu⁴³ i Henriku Ukmaru⁴⁴, koji do 1944. godine dovršavaju ugovorene, ali i sklapaju nove poslove. Suradnici su već prije stekli iskustvo samostalnoga rada: pripreme i po-

četak gradnje Carbonije (od 1937. godine) zahtijevali su veće sudjelovanje Pulitzer Finalija u autorskom timu (s Ignazijom Guidijem i Cesareom Valleom) pa on svojim suradnicima prepusta razradu projekata i nadzor nad izgradnjom u Raši. To potvrđuju i nacрте koje tijekom 1936. i 1937. godine potpisuje isključivo Pulitzer Finali, a od 1938. godine njegovu ovjeru zamjenjuju potpisi suradnika.⁴⁵ Kako su nacрте za središnju zgradu u Podlabinu razrađivani od početka 1938. godine, a dovršeni početkom 1940., s velikom se vjerojatnosti može pretpostaviti da je u izradi tih projekata bio presudan autorski udio Pulitzer Finalijevih suradnika. Lah, Kosovel i Ukmar vješto su na tom projektu koristili dotad stečeno stručno iskustvo, kao i arhitektonski jezik usvojen na razradi projekata za Rašu.

Iako je u ovome radu nepobitno utvrđeno da je ured Pulitzer Finalija projektirao središnje zgrade, to ipak nije moguće dokazati za ostale građevine podlabinskoga rudarsko-industrijskog sklopa. Dok građevine kompresorske stanice, trafostanice, radionice i skladišta nisu doli prosječna ostvarenja industrijske arhitekture, oblikovanje zgrada izvoznog stroja i termocentrale odaju autentičan projektantski prosede. No atribucija Pulitzeru Finaliju, odnosno njegovim suradnicima, postaje mnogo uvjerljivija ako se analiziraju i usporede rješenja termocentrala u Raši i Podlabinu (Sl. 13.). Također je potrebno ukazati na jednakost tipoloških i konstruktivnih značajki podlabinskog i raskoga *Kupatila* (Sl. 14.) koje upućuju na istog projektanta. Time je atribucija središnje zgrade podlabinskog sklopa Pulitzeru Finaliju, odnosno njegovu projektantskom uredu S.T.U.A.R.D., koja je predložena u ovome radu, istovremeno i neizravna potvrda Pulitzerova autorstva

SL. 14. UNUTRAŠNOST VELIKIH KUPATILA U RAŠI (LIJEVO) I PODLABINU (DESNO)

FIG. 14 INTERIORS OF THE GRAND BATHS IN RASA (LEFT) AND PODLABIN (RIGHT)

⁴⁰ HR-DAPA-649, Spisi (serija B), kutija 247

⁴¹ HR-DAPA-649, Spisi (serija B), kutija 247

⁴² Zorko Lah (Albino Lacchi, 1905.-1979.) završio je studij na Visokoj tehničkoj školi u Ljubljani 1926. Odmah nakon diplome pridružuje se *Gruppo costruttivista Triestino* Augusta Cernigoja. Od 1930. godine djeluje u S.T.U.A.R.D.-u, sve do 1944. kada zajedno s F. Kosovelom odlazi u partizane. Od 1949. do umirovljenja 1972. godine radi u rijeckom Brodoprojektu koristeći bogato iskustvo na projektiranju i izvedbi interijera putničkih brodova, stečeno uz Pulitzer Finalija. Među značajne Lahove realizacije u ovome razdoblju ističu se interijeri putničkih brodova iz serije „Pjesnici“ (1950.), interijer Titova „Galeba“ (1952., 1962.), projekt obnove upravne zgrade poduzeća Jugoturbina u Karlovcu (1952.), zgrada poduzeća Vulkan u Rijeci (oko 1953.), obnova upravne zgrade brodogradilišta Uljanik u Puli (1954.), kao i navodno uređenje interijera nekih brijujskih rezidencija. [*** 1983: 236]

⁴³ Franjo Kosovel (1906.-1990.) završio je studij na Visokoj tehničkoj školi u Ljubljani. U S.T.U.A.R.D.-u djeluje od 1930. do 1944., kada se zajedno s Z. Lahom priključuje NOB-u. Nakon rata bavi se interijerima javnih ustanova, stambenim zgradama te nadgrobnim spomenicima i spomen-obilježjima. Od 1954. do umirovljenja 1974. profesor je likovnog odgoja u slovenskim srednjim školama u Italiji.

raškoga *Kupatila*, za što dosad nije bilo pisanih ili grafičkih izvora.

Konačno, u potrazi za inženjerima izvoznog tornja valja napomenuti da tornjevi *Pozzo Littorija* i sardinijskih ugljenokopa Serbariu, Nuraxi-Figus (*Littoria I.*) i Seruci (*Littoria II.*) pripadaju istovrsnom (tipskom) projektu, što i nije iznenađujuće imajući u vidu da je investitor svih ovih postrojenja bila *A.Ca.I.* Izvozni tornjevi rudnika Serbariu (Carbonia) izvedeni su 1937. godine, a njihov je projektant, kao i u Podlabinu, zasad nepoznat.⁴⁶ Autorstvo se najčešće pripisuje njemačkim stručnjacima⁴⁷, za što nema potvrde, ali je – s obzirom na konstrukcijski tip tornja i onodobnu njemačko-talijansku gospodarsku suradnju – vjerojatno točno.

PROSTORNI RAZVOJ SKLOPA 1942.-1988.

THE SPATIAL DEVELOPMENT OF THE COMPLEX 1942-1988

Već u prvim godinama djelovanja rudnika dolazi do graditeljskih preinaka izvornoga projekta, koje su se odnosile na središnji dio rudarsko-industrijskog sklopa – izvozni toranj i spojni most prema *Lamparni*. Izvoznom je tornju nakon definiranja arhitektonskog rješenja središnje zgrade dograđena zatvorena konzolna galerija (izvedena etaža iznad ulaza u okno, tj. iznad razine tla) unutar koje su rudari pristupali izvoznim koševima za spuštanje u rudnik (Sl. 16.). Formiranje zatvorene galerije bila je posljedica smjesta industrijskog sklopa na blagoj jugozapadnoj padini, pri čemu se ulaz rudara u garderobu (*Veliko kupatilo*) nalazio 3,6 metara iznad razine ulaza u okno. Kako bi se ostvario pravocrtni slijed funkcija unutar središnje zgrade (garderoba – izdavanje lampi) bez svladavanja vi-

Jedan je od osnivača Narodne i sveučilišne knjižnice u Trstu 1947. godine. [KOREN, 1990: 5]

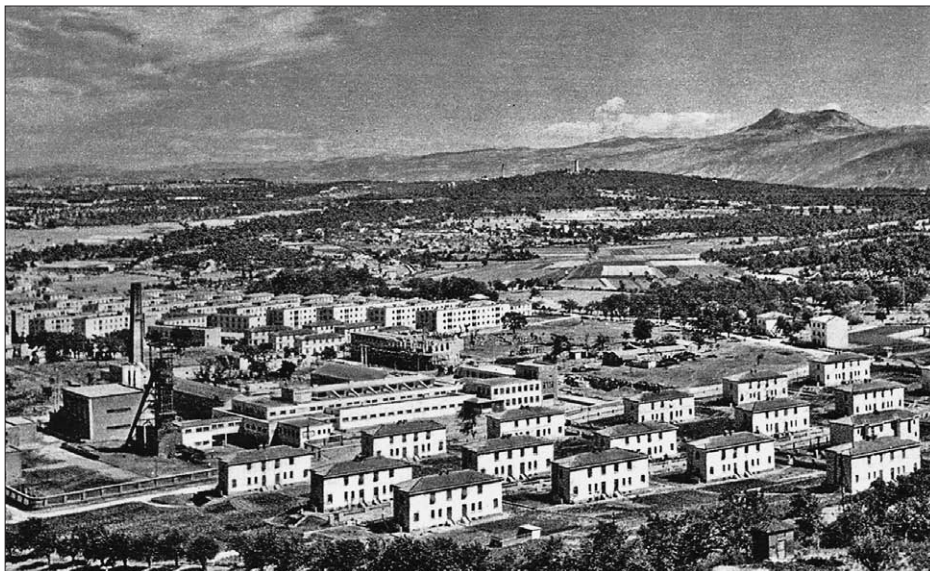
⁴⁴ Henrik (Enrico) Ukmar (1909.-1945.) završio je studij arhitekture u Moskvi. U razdoblju od 1935. do 1944. djeluje u *S.T.U.A.R.D.*-u. Krajem ožujka 1944. deportiran je u koncentracijski logor Auschwitz gdje je i umro u ožujku 1945. godine. [POZZETO, 1985: 3.; PICCIOTTO, 2002: 77-80]

⁴⁵ KRECIĆ, 2012: 86

⁴⁶ PEGHIN, SANNA, 2009: 57

⁴⁷ Podatak iz Rješenja o upisu u Registar nepokretnih spomenika kulture, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Rijeka, očito dobiven usmenim priopćenjem Vladimira Abramovica, rudarskog inženjera i sveučilišnog profesora. Krajem 1970-ih ugrađene su nove hvataljke izvoznih koseva proizvođača DEMAG (*Deutsche Maschinenbau-Aktiengesellschaft*) – deklaracija na ugrađenom proizvodu.

⁴⁸ Podnožje izvoznog tornja redovito je obzidano, te konstruktivno i oblikovno izvedeno kao zasebna građevina zvana *odvozište* (prema namjeni odvoza eksploitirane rude). Kako je već navedeno, u slučaju *Pozzo Littorija* odvozište iskopane rude nije se nalazilo u podnožju izvoznog tornja, nego je ruda putem 8. horizonta eksploitirana kroz niskop Krapan, pa do navedenog zahvata nije ni postojala potreba za njegovim obzidavanjem.

sinske razlike, ostvaren je pristup oknu na razini ulaza u središnju zgradu: galerija izvoznog tornja povezana je s *Lamparnom* zatvorenim spojnim mostom (koji je po izvornom projektu uzdignut na tri para stupova), a posljednje konstruktivno polje bilo je konzolno prepušteno prema galeriji izvoznog tornja.

Očito se ovakvo rješenje pokazalo nedostatnim za uspješno djelovanje rudnika jer je unutar razmjerno uskog prostora tijekom radnih smjena moralo proći oko 400 rudara u oba smjera. Zato su spojnemu mostu poslije dograđena bočna stubišta kako bi se u punom kapacitetu iskoristili troetažni izvozni koševi za prijevoz rudara u i iz rudnika. Po novom su komunikacijskom rješenju rudari, osim unutar galerije izvoznog tornja, ulazili u izvozne koševe u njegovu podnožju koje je provizorno ograđeno drvenom oblogom.⁴⁸ Ovaj je zahvat morao biti izveden između 1942. i 1949. godine, tj. u razdoblju između godine završetka izgradnje sklopa i godine kada datira prva poznata fotografija sklopa nakon izgradnje (Sl. 15.), a koja prikazuje bočne dogradnje spojnog mosta i ograđeno podnožje. U prilog dataciji dogradnje stubišta u prvim godinama djelovanja rudnika može se navesti da su za oblogu unutrašnjih zidova dogradnji korištene keramičke pločice talijanskog proizvođača (*Ceramiche Sassuolo*), istovjetne onima na zidovima *Velikog kupatila* i *Lamparne*.

Ostale građevine podlabinskoga rudarsko-industrijskog sklopa cijelo su vrijeme aktivnoga djelovanja rudnika u najvećoj mjeri zadržale izvorne prostorne gabarite, oblikovanje i unutrašnju funkcionalnu dispoziciju. Jedini značajni graditeljski zahvati izvedeni su na središnjoj zgradi, a uključuju nekoliko pregradnji unutrašnjosti južnoga bočnog kri-

SL 15. DOGRADNJE IZVOZNOG TORNJA I SPOJNOG MOSTA NA FOTOGRAFIJI SKLOPA NASTALOJ PRIJE 1949.

FIG. 15 EXTENSIONS OF EXPORT SHAFT AND THE CONNECTING BRIDGE ON A PRE-1949 PHOTO

SL 16. IZVORNO OBLIKOVANJE DRUGE ETAŽE IZVOZNOG TORNJA I SPOJNOG MOSTA

FIG. 16 SECOND LEVEL OF THE EXPORT SHAFT AND THE CONNECTING BRIDGE, AS ORIGINALLY BUILT

la *Velikog kupatila*, zatvaranje lučno nadsvodjenih otvora suterena zapadnog pročelja *Lamparne* i nadogradnju upravnog krila trećim katom. Iako je u posljednjoj intervenciji uloženi projektantski napor da se novi otvori oblikuju u maniri izvornih, zapravo je poništeno dotadašnje skladno arhitektonsko rješenje naglašavanja jugoistočnog ugla građevine troetažnim volumenom. U ranijim se istraživanjima nadogradnja spominje 1959.⁴⁹, a svakako se morala dogoditi prije 1966. godine kada se, nakon odluke o zatvaranju raskog rudnika, ovamo seli uprava ugljenokopa.

STANJE NAKON ZATVARANJA RUDNIKA 1988.

THE SITUATION AFTER THE MINE CLOSURE IN 1988

Eksploatacija labinskog rudnika prestala je 1978. godine, ali pogon ostaje većim dijelom operativan sljedećih deset godina, do zatvaranja obližnjeg okna „Ripenda”. Kada je rudnik konačno zatvoren, uslijedio je uobičajeni scenarij rasprodaje strojarne opreme u staro željezo i parceliranja rudarsko-industrijskog sklopa kako bi se svaka od građevina zasebno prodala ili dala u koncesiju. Izvozni toranj (*Šoht*) zaštićen je 1993. godine⁵⁰, a degradacija i radikalne građevinske promjene postupno su zahvatile sve ostale dijelove sklopa koje tada nisu bile obuhvaćene konzervatorskom zaštitom: izvozni stroj, trafostanicu, skladište i radionice. Novi vlasnici prilagođavaju unutrašnjost građevina sukladno novim namjenama i potrebama, a graditeljski zahvati u pravilu zatiru zatečene prostorne odnose, degradiraju izvorno oblikovanje i vrijedne arhitektonske detalje. Unutar visokih jednoetažnih prostora interpolirane su međukatne konstrukcije radi povećanja korisne površine. U zgradu termocentrale useljeno je lokalno komunalno poduzeće, a kompresorska stanica nikad nije dobila novu namjenu iako je dograđena građevinom jednake tlocrtnne površine na istočnom pročelju (!). Na nizu novoformiranih građevnih čestica uz južni obod sklopa dopuštena je gradnja novih građevina. Za 1993. godine zaštićeni dio sklopa nije se pronašla adekvatna namjena pa je prepusten propadanju.

Nakon zatvaranja rudnika *Veliko kupatilo* povremeno se koristilo kao bocalište, skladište, galerijski prostor, te za održavanje proba lokalnih glazbenika, ali je veći dio vremena bilo bez namjene i prepusteno ubrzanom propadanju. S druge strane, prostor susjedne *Lamparne* grad Labin dao je u koncesiju (od 1993. nadalje) umjetničkoj udruzi koja je tijekom 90-ih godina prošlog stoljeća izvela čitav niz adaptacija kojima je dokinuta prostorna podjela na središnju dvoranu i ophod; unutar sanitarnih prostora dvoetažnih visina interpolirane su međukatne konstrukcije, zatvo-

ren je svjetlik iznad istočnog ophoda, a vodosprema je nadograđena.⁵¹ Prostori podno *Lamparne* privatizirani su, kao i krilo nekadašnje ambulante, kojoj je nadograđen kat.

Gledajući trideset godina unatrag, možemo ustvrditi da je svaka od građevina podlabinskoga rudarsko-industrijskog sklopa prenamijenjena na zaseban način, što na nekoć jedinstvenom sklopu plastično ilustrira sve apsurdnosti i stranputice postindustrijskog korištenja industrijske bastine. Dvije susjedne cjeline središnje građevine – *Veliko kupatilo* i *Lamparna* – zorno ukazuju na paradoksnu postindustrijske zbilje: ono što ne nalazi novu namjenu propada, a ono što se kako-tako koristi obezvrjeđuje se. Različiti oblici degradacija u prvom desetljeću nakon zatvaranja rudnika bili su izravna posljedica nedovoljne konzervatorske zaštite sklopa i surova ekonomskog interesa vlasnika onih građevina koje nisu pod zaštitom.

Do promjene u pristupu zaštiti i održivom korištenju pojedinih građevina sklopa dolazi početkom 21. stoljeća; prvo konzervatorskom zaštitom cijelog sklopa 2006. godine⁵², a zatim raspisivanjem javnoga arhitektonskog natječaja za gradsku knjižnicu u *Velikom atriju* i Multimedijalni kulturni centar u *Velikom kupatilu*. Gradska knjižnica dovršena je 2013. godine prema projektu prvonaagrađenoga natječajnog rada⁵³, a namjera smještaja Multimedijalnoga kulturnog centra unutar *Velikog kupatila* u međuvremenu je zamijenjena novom idejom o višenamjenskoj dvorani s popratnim uredskim prostorima. Unutar *Lamparne* predviđen je smještaj Muzeja rudarstva po uzoru na uspješno ostvarenje *Museo del Carbone* u Carboniji, kao i djelomičan povratak izvorne namjene, odnosno da bi se ovdje ponovno izdavala oprema za turistički obilazak rudnika u koji bi se spustalo obnovljenim izvoznim tornjem.⁵⁴ U podzemlju – u razini 8. horizonta – multimedijalnom prezentacijom bila bi prikazana povijest razvoja rudarstva i rudarske opreme, prostorna struktura rudnika, a posjetitelji bi i osjetilno iskusili teškoću i opasnost rada pod zemljom.⁵⁵

49 *** 2004: identifikacijski list 4F (izvor podatka nije naveden)

50 Broj registracije RRI 439, Registar nepokretnih spomenika kulture, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Rijeka

51 Arhitektonska dokumentacija u arhivi udruge „Labin Art Express”

52 Broj registracije Z-2719, Izvod iz Registra kulturnih dobara RH broj 2/06 – Lista zaštićenih kulturnih dobara od 15. studenoga 2006. [INN 124/06]

53 Autori prvonaagrađenoga natječajnog rješenja i kasnijeg projekta jesu Ivana Zalac, Margita Grubisa, Igor Presecan i Damir Gamulin.

54 Autorice idejnog rješenja *Velikog kupatila* i *Lamparne* jesu Branka Petković i Kristina Jeren.

55 Autorica idejnog rješenja prenamjene i sanacije podzemnog dijela rudnika jest Sanja Cvjetko Jerković.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Rudarsko-industrijski sklop *Pozzo Littorio* izgrađen je u razdoblju od 1939. do 1942. godine podno povijesne jezgre Labina, a bio je izravni razlog nastanka podlabinskoga rudarskog stambenog naselja. Uz obližnju Rašu Podlabin je jedan od dvaju primjera nov osnovanih rudarsko-industrijskih gradova (tzv. *città di fondazione*) na tlu Hrvatske. Povijesno značenje Pijacala njegovo je materijalno svjedočanstvo o četiri stoljeća dugoj tradiciji rudarske djelatnosti koja je znatno utjecala na demografska, ekonomska, kulturna i politička kretanja na ovome prostoru. Sjajno proporcionirana monumentalna središnja zgrada rudarsko-industrijskog sklopa ne samo da je spretno udomila čitav niz raznorodnih namjena već je svojim strogim i racionalnim oblikovanjem, vjestim komponiranjem golemih volumena i besprijekornim funkcioniranjem, s tek manjim građevinskim preinakama tijekom pet desetljeća aktivnoga djelovanja rudnika, potvrdila zavidnu projektantsku vještinu Gustava Pulitzera Finalija, kojemu je ovim istraživanjem atribuirano autorstvo. Ova saznanja nedvojbeno potvrđuju da uz Rašu sada i središnji rudarsko-industrijski sklop u Podlabinu možemo svrstati uz bok onovremenih najkvalitetnijih primjera talijanske industrijske arhitekture, kao što su *Sabaudia* ili *Carbonia*.

Pošto je prvo izgrađen izvozni toranj (1938. ili 1939.), uslijedila je izgradnja kompresorske stanice i trafostanice (zima 1939.-1940.), zgrade izvoznog stroja (zima 1939. – jesen

1940.), te radionice i spremišta (ljetno 1940.). Gradnja središnje zgrade počela je u proljeće 1940. godine, s *Lamparnom* i ambulantom, koje su vjerojatno dovršene do kraja iste godine kada počinje gradnja *Velikog kupatila* i upravne zgrade. Središnja zgrada i termocentrala u potpunosti su dovršene do inauguracije naselja 28. listopada 1942. godine. Arhitektonski projekt središnje zgrade izradio je trscanski studio *S.T.U.A.R.D.* u razdoblju od 1938. do 1940. godine. Kako je to razdoblje obilježeno sve manjim sudjelovanjem Gustava Pulitzera Finalija u radu ureda, projekt se, uz njega, može atribuirati i njegovim suradnicima – Zorku Lahu, Franji Kosovelu i Henriku Ukmaru – koji nakon odlaska Pulitzera Finalija u SAD nastavljaju voditi ured sve do 1944. godine. I bez poznavanja imena projektanta središnje zgrade, udomljavanje cijeloga niza raznorodnih sadržaja unutar jedinstvene građevine, vjesta artikulacija volumena, skladne proporcije, strogo i racionalno oblikovanje, kao i činjenica da je cijeli sklop besprijekorno funkcionirao bez većih građevinskih zahvata tijekom pet desetljeća djelovanja rudnika – sve je to upućivalo na djelo iskusnoga projektanta. Dodatno, iako za to zasad nisu pronađeni pouzdani izvori, opravdano se može pretpostaviti da angažman Pulitzera Finalija nije završio samo projektom središnje zgrade već se on nazire i u karakterističnim arhitektonskim rješenjima građevina izvoznog stroja i termocentrale. Stoga je ostvarenjima Gustava Pulitzera Finalija na istarskom tlu, uz Rašu, opravdano pridružiti još jednu zanimljivu realizaciju, što je ujedno i doprinos novoj valorizaciji podlabinskoga rudarsko-industrijskog sklopa *Pozzo Littorio*.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. ARBUTINA, D. (1997.), *Talijanska arhitektura druge četvrtine XX. st. u kontekstu političkih kvalifikacija*, „Prostor”, 14: 321-356, Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, Zagreb
2. CANALI, F. (2006.), *Architettura del moderno nell'Istria italiana (1922-1942)*, „Quaderni”, 17: 225-275, Centro di Ricerche Storiche – Rovigno
3. CANALI, F. (2007.), *Istria: le città del carbone, „Città di fondazione e plantatio ecclesiae”* [ur. CULOTTA, P.; GRESLERI, G.; GRESLERI, G.]: 200-213, Editrice Compositori, Bologna
4. ĐILAS, M. (2007.), *Rudarsko naselje Podlabin, „Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih”* [ur. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D.]: 455-460, Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga d.d., Zagreb
5. FRANKOVIĆ, B.; ŠKOPAC, L. (2014.), *Termoelektrana Alaska*, zbornik radova 5. međunarodnog skupa o industrijskoj baštini „Rijeka i industrijsko graditeljsko naslijeđe” [ur. PALINIĆ, N.; ROTIM MALVIĆ, J.; ĐEKIĆ, V.]: 681-696, Pro Torpedo, Rijeka
6. JAKOPEC, S. (2005.), *Novoosnovani gradovi („città di fondazione” ili „città corporative”), „Nova Istra”, XXXI: 140-146, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula*
7. JAKOVIĆ, J. (2005.), *Arhitektura racionalizma: tradicija modernoga graditeljstva u Istri, „Nova Istra”, XXXI: 147-154, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula*
8. KARAČ, Z. (2012.), *Planirani novoutemeljeni industrijski gradovi u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova: Borovo-Uble-Rasa-Podlabin*, zbornik radova 4. međunarodne konferencije o industrijskoj baštini „Rijeka i brodograđevno naslijeđe” [ur. ĐEKIĆ, V.; PALINIĆ, N.]: 701-714, Pro Torpedo, Rijeka
9. KOREN, J. (1990.), *Umrli je Franjo Kosovel, „Primorski dnevnik”, XLVI (28): 5, Založništvo trzaskoga tiska, Trst*
10. KRANJČEVIĆ, J. (1999.), *Prilog poznavanju prostornog planiranja ruralnih prostora/sela u Hrvatskoj od sredine XIX. do sredine XX. st.*, „Prostor”, 17: 1-24, Arhitektonski fakultet, Zagreb
11. KRECIC, F. (2012.), *Arsia, la bianca città del carbone: storia della fondazione di un centro minerario in Istria tra le due guerre*, Soprintendenza per i beni architettonici e paesaggistici del Friuli Venezia Giulia, Udine
12. MATOŠEVIĆ, A. (2011.), *Pod zemljom – Antropologija rudarenja na Labinstini u XX. stoljeću*, Sveučilište Juraj Dobrila u Puli, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
13. MILEVOJ, M. (2007.), *Labinski album*, Mathias Flacius, Labin
14. MILEVOJ, M. (2011.), *Najmladi grad u Istri – Sedam desetljeća Podlabina, „Franina i Jurina”, 58:58-60, Izdavačko poduzeće Reprerent d.o.o., Račice*

15. MONTUORI, E. (1942.), *Il piano regolatore di Pozzo Littorio*, „Urbanistica”, 5-6: 7-11, Istituto Nazionale di Urbanistica, Torino
 16. MONTUORI, E. (1980.), *Eugenio Montuori architetto*, Edizioni Over, Milano
 17. PEGHIN, G.; SANNA, A. (2009.), *Carbonia. Città del Novecento*, Skira editore, Ginevra-Milano
 18. PENNACCHI, A. (2002.), *Città nuove: questioni di metodo*, u: *** (2002.), *Metafisica costruita. Le città di fondazione degli anni Trenta dall'Italia all'Oltremare* [ur. BESANA, R.; CARLI, C.F.; DEVOTI, L.; PRISCO, L.]: 162-163, Regione Lazio e Touring Club Italiano, Touring Editore, Milano
 19. PICCIOTTO, L. (2002.), *Il Libro Della Memoria. Gli Ebrei Deportati Dall'Italia (1943-1945.)*, Ugo Mursia Editore, Milano
 20. POZZETTO, M. (1985.), *Lavorare (e discutere) insieme*, „Il Piccolo”, 30. ottobre, Poligrafici Editoriale, Trieste
 21. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2000.), *Raša – grad-spomenik moderne arhitekture – Gustava Pulitzer-Finalija*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 24: 113-126, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
 22. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2007.), *Rudarski grad Arsia – Raša*, „Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih” [ur. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D.]: 455-460, Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga d.d., Zagreb
 23. RATKAJEC, H. (2012.), *Proces industrializacije in oblikovanje industrijske regije v prostoru severovzhodnega Jadrana (Furlanija, Primorska in Istra) (1900-1940)*, disertacija: 132-134, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper
 24. SCHÖNBERG, H. (1971.), *Die technische Entwicklung der Fördergerüste und -türme des Bergbaus*, u: BECHER, B.; BECHER, H. (1971.), *Die Architektur der Förder- und Wassertürme*, Prestel Verlag, München
 25. SULJIĆ, A. (2005.), *Podlabin – Pozzo Littorio*, „Nova Istra”, XXXI: 173-180, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula
 26. TOMASELLA, P. (1998.), *Pozzo Littorio, La città del carbone*, „Territori e contesti d'arte”, 2: 87-99, Campanotto Editore, Pasian di Prato, Udine
 27. TOMASELLA, P. (2007.), *Pozzo Littorio, modello riscoperto di città nuova*, „Do.co.mo.mo. Italia giornale”, 21: 8, Do.co.mo.mo. Italia, Roma
 28. VORANO, T. (1997.), *Istarski ugljenokopi: cetiri stoljeća rudarenja u Istri*, Istarski ugljenokopi Tupljak d.d., Labin
 29. *** (1937.a), *Arsa – il villaggio per i minatori della S.A. carbonifera ARSA*, Editrice Libreria, Trieste
 30. *** (1937.b), *Tra i minatori dell'Arsa dove si combatte una tenace battaglia per l'autarchia nazionale*, „Corriere Istriano”, 2. maggio, XV., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 31. *** (1938.a), *Il grande pozzo carbonifero di Albona sarà ultimato nel 1939*, „Corriere Istriano”, 13. gennaio, XVI., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 32. *** (1938.b), *L'apertura di un secondo pozzo nelle miniere dell'Arsa*, „Corriere Istriano”, 26. maggio, XVI., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 33. *** (1938.c), *Un lotto di case per un milione e mezzo per i minatori di Albona*, „Corriere Istriano”, 6. novembre, XVI., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 34. *** (1939.a), *Contributo all'autarchia e alla vittoria. L'oro nero dell'Istria*, „Corriere Istriano”, 2. settembre, XVII., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 35. *** (1939.b), *Nel nome del Duce nuove opere sono state inaugurate ad Arsia da S.E. il Prefetto*, „Corriere Istriano”, 7. novembre, XVII., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 36. *** (1940.a), *Pozzo Littorio*, „Gazzetta del Popolo”, 31. Marzo, XVII., Gazzetta del Popolo, Torino
 37. *** (1940.b), *Nel nome del Duce l'Eccellenza Cianetti inaugura Pozzo Littorio e il grande edificio bagni di Arsia*, „Corriere Istriano”, 29. ottobre, XIX., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 38. *** (1941.a), *Sviluppo del bacino dell'Arsa: Produzione e nuovi impianti nelle miniere carbonifere istriane*, „Corriere Istriano”, 2. gennaio 1941., Anno XIX., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 39. *** (1941.b), *Il nuovo centro di Pozzo Littorio sta per essere completato*, „Corriere Istriano”, 17. agosto, XIX., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 40. *** (1941.c), *Manuale del Sorvegliante di miniera*, Azienda Carboni Italiani, Trieste
 41. *** (1942.a), *L'eccellenza Tullio Cianetti inaugurerà il 28 ottobre Pozzo Littorio*, „Corriere Istriano”, 24. ottobre, XX., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 42. *** (1942.b), *Un gemello di Arsia: Pozzo Littorio*, „Corriere Istriano”, 28. ottobre, XX., L'Unione Editrice Istriana, Pola
 43. *** (1983.), *Primorski slovenski biografski leksikon*, 9. snopić [ur. JEVNIKAR, M.], Goriška Mohorjeva Družba, Gorica
 44. *** (2004.), *Konzervatorska studija Podlabin*, ASK Atelier d.o.o [autorica: SULJIĆ, A.], Zagreb
 45. *** (2005.), *Istarska enciklopedija* [ur. BERTOŠA, M.; MATIJAŠIĆ, R.], Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb
 46. *** (2007.), *Eugenio Montuori. Progetti, disegni, acquarelli, olii* [ur. DI NOTO, A., MONTUORI, F.], Prospettive Edizioni, Roma
 47. *** (2011.), *Workers' neighbourhoods and workers' cities 1750-1950* [ur. SCHWERTNER, J.; KANHÄUSER, G.; TOMASELLA, P.; TRSTENJAK, Z.; WALL, P.; WINKLER, G.; ZUPANČIĆ, D.], Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Maria Saal
- ARHIVSKI IZVORI
- ARCHIVE SOURCES
1. Državni arhiv u Pazinu, Ulica Vladimira Nazora 3, Pazin [HR-DAPA]
 2. Hrvatski državni arhiv, Trg Marka Marulica 1, Zagreb [HR-HDA]
 3. Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Rijeci, Uzarska 26, Rijeka
 4. Sveučilišna knjižnica Sveučilišta Jurja Dobrile, Herkulov prolaz 1, Pula
- DOKUMENTACIJSKI IZVORI
- DOCUMENT SOURCES
1. Arhiva udruge „Labin Art Express”, Rudarska ulica b.b, Labin
 2. Privatna zbirka Marijana Milevoja, Labin
 3. Archivio Eugenio Montuori – Inventario 1932.-1982., 2011. [ur. MARSICO, F.], Ministero per i Beni e le Attività Culturali, Soprintendenza archivistica per il Lazio, Roma
 4. Rješenje o upisu izvoznog tornja i zgrade uprave rudnika Istarskih ugljenokopa „Raša” u Labinu u Registar nepokretnih spomenika kulture pod broj RRI 439, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Rijeka, klasa UP 612-08/93-05/01, Ur.br. 2170-60-92-1, Rijeka, 1993.
 5. Rješenje o upisu Rudarsko-industrijskog kompleksa „Pijacal” u Podlabinu u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, klasa UP-1-612-08/06-06/0157, Ur.br. 532-04-01-1/4-05-02, Zagreb, 23.3.2006.
 6. Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zavod za graditeljsko naslijeđe, Kačićeva 26, Zagreb
- IZVORI ILUSTRACIJA
- ILLUSTRATION SOURCES
- SL. 1.-3., 13. (desno), 14. Autori, 2019.
 - SL. 4. Autori, 2019. (na temelju arhitektonskih snimaka postojećeg stanja koje su izradili Studio 92 d.o.o. (2007.) i Zavod za graditeljsko naslijeđe Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (2015.))
 - SL. 5. MATOŠEVIĆ, 2011: 95 (autor: Boris Cvjetanović, 1987.)
 - SL. 6. Sanja Jerković, 2015.
 - SL. 7. *** 1940.a
 - SL. 8., 10., 15. MILEVOJ, 2007: 102-103, 106
 - SL. 9., 16. Privatna zbirka Marijana Milevoja
 - SL. 11. MONTUORI, 1980: 30
 - SL. 12. SULJIĆ, 2005: 174 (izvornik u MAXXI, Centro Archivi di Architettura, Rim)
 - SL. 13. (lijevo) *** 1937.a

SAŽETAK

SUMMARY

COAL-MINING PLANT *POZZO LITTORIO* NEAR LABIN UNKNOWN WORK OF GUSTAVO PULITZER FINALI IN ISTRIA

Present-day town of Podlabin was founded in the year of 1939 under the name *Pozzo Littorio d'Arsia*. It was built on a sparsely inhabited plain below the historic core of Labin for 600 miners, superintendants and officials of the nearby coal mine, including members of their families – about 3000 inhabitants in total. The investor was *Azienda Carboni Italiani*, i.e. its company branches *Istituto Fascista per le Case Popolari dell'A.Ca.I* for the residential buildings and *Società Carbonifera Arsa* for the industrial facilities. Most of the buildings were completed by the time of the formal inauguration of the town on the 28 of October 1942.

The town was built at the peak of the most significant economic development of the albanese region recorded in history. The miner's town of *Arsia* (today Raša) was built according to the urban plan and architectural designs of Gustavo Pulitzer Finali in the years 1936-37. The industrial infrastructure – thermal plant Vlaska, coal preparation plant Štalije and Brsica port – were built in the same period. In slovenian part of the Istrian peninsula *Società Carbonifera Arsa* became the owner of coal mine Vremski Britof (Timav) and then founded the mine in Sečovlje in 1935. On the other end of the Italian kingdom – province of Sulcis on Sardinia – *Azienda* founded the mines and towns of Bacu Abis, Carbonia and Cortoghiana. *Pozzo Littorio d'Arsia*, together with Raša and the sardinian settlements, belongs to the group of newly founded cities built in the era of the fascist regime known under the common name *Città di fondazione*. Most of these cities were built with the purpose of exploitation of local raw materials, agricultural or economic development, the side effect being popularization and glorification of the regime.

The urban plan (*piano regolatore*) of *Pozzo Littorio d'Arsia* was conceived in 1938, by then young yet prominent roman architect Eugenio Montuori, in line with the postulates set by the italian Modern movement – orthogonal network of roads, main square situated in the gravitational centre of the

town with axial roads leading to it, concentration of public and religious functions in the centre and the overall resemblance of it to the ancient forums, with agricultural, manufacturing and industrial complexes at the outskirts of the city. Beside the urban plan Eugenio Montuori drew up the architectural plans for all public, religious, educational and residential buildings of *Pozzo Littorio d'Arsia*. It has been presumed, rather by analogy than any trace of evidence, that the industrial complex is also a work of Montuori. Unlike for other buildings of *Pozzo Littorio d'Arsia* no written or graphical documents for such an assumption can be found.

However, recent research in the State archives in Pazin has revealed 6 memorandums in total concerning the delivery of blueprints for the central building of the *Pozzo Littorio* industrial complex. These memos are correspondence between *Società Carbonifera Arsa* as the investor and *Studio d'architettura e decorazione* (S.T.U.A.R.D.) as the architectural practice which designed the industrial complex and were filed together with the overwhelming documentation concerning the construction of Raša, this being the possible reason why they were overseen in previous researches of *Pozzo Littorio d'Arsia* and its industrial complex. The architectural practice of S.T.U.A.R.D. was founded in early 1920s in Trieste by Gustavo Pulitzer Finali and Giovanni Battista Ceas. In the first decade this architectural practice was specialized for interior designs of upper-class residences, hotels and the design of furniture. International recognition came with interior design of numerous luxury passenger ships during the 1930s. In the middle of the same decade a gradual shift in work occurred towards the mainstream of architectural practice – town planning and architectural design – notably with the plans and designs for newly founded cities of Raša 1936-37 and Carbonia 1937-38. Once Pulitzer Finali took the joint venture with Ignazio Guidi and Cesare Valle on the Carbonia project, he also left the responsibility for his architectural practice to his

associates – Zorko Lah (Albino Lacchi), Franjo Kosovel and Henrik (Enrico) Ukmar. The signatures on the blueprints for various buildings in Raša show this shift of liability: the ones dating from 1936 and '37 are signed by Pulitzer Finali, while all later blueprints are signed by one of the associates. When in 1939 Pulitzer Finali, who was of hungarian and jewish descent, moved with his family to the United States presumably to participate on the work of the Italian pavilion for the New York World's Fair of 1939-40, he left the office in Trieste completely to Lah, Kosovel and Ukmar. Since the design for the central building of the *Pozzo Littorio* complex started at the beginning of 1938, it is with great plausibility that the authorship is *de facto* of the associates and that Pulitzer Finali at most approved the design. Lah, Kosovel and Ukmar used the knowledge, skills, experience and specific features of architectural design acquired during the close collaboration with Pulitzer Finali on the *Arsia* project.

While the central building can be attributed to Pulitzer Finali and his associates with absolute certainty, the author(s) of other buildings of the industrial complex remain unknown due to lack of undisputable evidence. However there are some indications leading also to S.T.U.A.R.D.: unlike the buildings of the air compressor station, electrical substation, warehouse and workshop which can be graded as of average architectural design, the Hoist Room and thermal power plant reveal a familiar design approach particularly when compared to similar works in Raša, e.g. the composition of volumes and the shapes of openings on thermal plants in *Pozzo Littorio* complex and in Raša.

Finally, the irrefutable S.T.U.A.R.D.'s authorship of the central building in the *Pozzo Littorio* complex is also a definite affirmation for the long time assumed Pulitzer's authorship of the central building in Raša since these two buildings possess the same structural and architectonic features of the central hall (Baths).

[Written in English by the authors;
proof-read by DUNJA KRPAŃEC, MScLitt, MA]

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

Mr.sc. **ALAN BRAUN**, dipl.ing.arh., u svom se znanstvenom, nastavnom i stručnom radu bavi temama iz područja obnove graditeljskog naslijeđa.

TOMISLAV VIDOVIĆ, dipl.ing.arh., autor je više znanstvenih članaka i konzervatorskih elaborata, te suradnik na projektima obnove graditeljskog naslijeđa.

Dr.sc. **DUBRAVKO BAČIĆ**, dipl.ing.arh., autor je više znanstvenih članaka, konzervatorskih elaborata i procjena utjecaja na bastinu [HIA].

ALAN BRAUN, M.Sc., Dipl.Eng.Arch., as a scientist, professor and expert, he deals with the subjects in the field of the renovation of built heritage.

TOMISLAV VIDOVIĆ, Dipl.Eng.Arch., is the author of a number of scientific articles and conservation studies and also an associate in built heritage renovation projects.

DUBRAVKO BAČIĆ, Ph.D., Dipl.Eng.Arch., is the author of a number of scientific articles, conservation studies and heritage impact assessment studies [HIA].

